

ZASTUPLJENOST SADRŽAJA ODRŽIVOG RAZVOJA I ZAŠTITE OKOLIŠA U NASTAVI GEOGRAFIJE U OSNOVNOŠKOLSKOM PROGRAMU

MARICA MAMUT

Sveučilište u Zadru

Odjel za geografiju

mmamut@unizd.hr

DINKO MARIN

OŠ B. Kašića, Zadar

dmarin23@net.hr

UDK 373.3:91

pregledni članak

Sažetak

Spriječiti neodgovorno ponašanje pojedinca prema prirodnom okruženju te očuvati osnovna načela održivog razvoja u hrvatskom društvu jedno je od bitnih imperativa razvoja. Sudjelovanje javnosti u donošenju odluka iz područja zaštite životne sredine dio je suvremene stvarnosti te se pokazala nužnost ekoloških sadržaja u obrazovanju. Razvijanje ekološke svijesti i ekološkog ponašanja od najranijeg djetinjstva prioritetni je zadatak svih sfera društva. Prve eksplicitne spoznaje o zaštiti okoliša stječu se već u predškolskom obrazovanju, a u osnovnoškolskim programima Prirode i društva, Biologije, Geografije i ostalih predmeta prirodne grupe učenici upoznaju osnovne ekološke pojmove i stječu znanja o svim negativnim utjecajima na prirodu i okoliš. Nastavni plan Geografije, kao nastavnog predmeta u kojem se obrađuju i prirodna i društvena sfera prostora, nužno obuhvaća sadržaje povezane sa zaštitom prirode i okoliša. Cilj ovog rada bio je odrediti zastupljenost tema zaštite okoliša i održivog razvoja u nastavnim planu i programu Geografije u osnovnoj školi. Naglasak rada je na analizi ishoda koji konkretiziraju zaštitu okoliša i održivi razvoj te ishoda koji su povezani s međupredmetnom temom održivog razvoja. Održivost, kao jedan od koncepata poučavanja u geografiji, prepoznata je kao važna sastavnica predmetnog kurikula. Detaljnom kvalitativnom i kvantitativnom analizom potvrđena je neusklađenost geografskih ishoda s kurikulumom međupredmetne teme Održivi razvoj. Analiza pokazuje i neujednačenost sadržaja po temama te na različitim razrednim razinama.

KLJUČNE RIJEČI: *osnovna škola, geografija, nastavni plan i program, ishodi učenja, ekološki sadržaji, održivi razvoj*

UVOD

U Preambuli Agende 21 jasno je istaknuto da se čovječanstvo nalazi pred odlučujućim trenutkom u svojoj povijesti zbog ubrzanog onečišćenja ekosustava, sve veće neravnopravnosti među narodima i unutar nacija, porasta siromaštva, gladi, bolesti i nepismenosti. Dobrobit i opstanak čovječanstva bitno je ugrožen. Ubrzan tehnološki razvoj prati prekomjerno crpljenje sirovina. Obrada sirovina do gotovih proizvoda, transport ljudi, robe i informacija uzrokuje sve veću potrošnju energije i stvaranje toplinskih otoka u okolišu. Potrošnja fosilnih goriva i stvaranje sve veće koncentracije CO₂ u atmosferi rezultira efektom staklenika što bitno ugrožava biosferu. Ako se znatno ne promjeni, današnja bi civilizacija mogla ostaviti novim generacijama u nasljeđe brojne probleme: onečišćenje biosfere, dezertifikaciju, deforestaciju i smanjenu bioraznolikost kao posljedicu nestanka pojedinih vrsta i cijelih ekosustava. (Cifrić 2005).

Razvoj svijesti pojedinca za pitanja zaštite okoliša i prirode te održivog razvoja potrebna je od najranije životne dobi znajući da će ekološki osviještena djeca danas biti nositelji organizacije društva sutra. Djeca koja su odgojem i obrazovanjem senzibilizirani za okoliš, za potrebe i prava drugih ljudi, s usvojenim potrebnim znanjem i vrijednostima i odgovornošću za donesene odluke, u odrasloj dobi donosit će odluke u skladu s razvijenom savjesti. Svako dijete u odrasloj je dobi potencijalni donositelj važnih odluka u gospodarstvu, politici i upravljačkim strukturama čime se utječe na velike sustave. Sve naučeno odrastanjem odrazit će se u donošenju odluka na različitim razinama (Jukić 2011).

Upravo iz tih razloga nužno je u školski program uvoditi nastavne sadržaje koji se odnose na okoliš u najširem smislu. Program Geografije u osnovnoj školi predviđa različitu zastupljenost sadržaja održivog razvoja i zaštite okoliša po pojedinim nastavnim temama te na razini pojedinih razreda.

Na konferenciji u Riju de Jeneiru 1992. prihvaćen je koncept održivog razvoja pod kojim se podrazumijeva „razvoj koji zadovoljava potrebe današnjice, a pri tom ne ugrožava potrebe budućih generacija“ (UNCED, 1992). Specifične ciljeve održivog razvoja kroz 17 točaka (UNESCO, 2002) nije moguće ostvariti samo političkim regulativama, financijskim ulaganjima i potporama te raznim tehnološkim dostignućima. Za realizaciju ciljeva održivog razvoja nužna je promjena razmišljanja i djelovanja pojedinaca i društva što se postiže učenjem i obrazovanjem usmjerenim k održivom razvoju na svim društvenim i obrazovnim razinama.

Iako je svijest o štetnom utjecaju čovjeka na okoliš prisutna od prvih društvenih

zajednica, tek od 1880. godine, usporedno s industrijskom revolucijom, pratimo razvoj ideje suvremenog ekološkog odgoja (Hughes 2001). Od tada je prisutna progresija ekološke misli i sve veća zastupljenost odgoja i obrazovanja za okoliš kao rezultat promjene odnosa i prema okolišu i prema društveno-socijalnim problemima suvremenog društva. Istraživanja Europske zajednice 70-ih godina dvadesetog stoljeća istaknula su da je zagađenje Zemlje u zapadnom svijetu veći problem od nezaposlenosti, siromaštva i pada vrijednosti kapitala (Spajić – Vrkaš 1993). Krajem dvadesetog stoljeća intenzivira se ideja o nužnosti ekoloških tema u odgojno-obrazovnom radu (Clifton 2009) te o školama čija uloga mora biti prenošenje informacija i spoznaja koje se odnose na osnovne dužnosti čovjeka prema prirodi. Osnovna poruka koju teoretičari ekoloških tema šalju na samom prijelazu iz moderne u postmodernističko razdoblje je da će kvalitetna politika biti ona koja kvantitativni rast gospodarstva stavlja u podređeni položaj u odnosu na očuvanje prirodnih zaliha Zemlje. Razdoblje prijelaza ovih dvaju razdoblja prema Mayersonu (2002) jest ekologija jer ekološka kriza označava vrijeme prije velikih odluka. Spoznaja i svijest o ekološkoj krizi tjera ljude da se iz sebičnih razloga okreću prirodi i očuvanju prirode radi preživljavanja ljudske vrste i planeta na kojem žive. Ekološki problemi su i danas sve više u centru društvenog interesa zbog izrazite narušenosti ravnoteže i sigurnosti društvenih zajednica. Jedno viđenje odnosa čovjeka i prirode može sagledati čovjeka kao jedino biće koje mijenja svoj okoliš prema svojim potrebama, međutim, on se i prilagođava prirodnom okružju.

Tu se postavlja pitanje o ulozi odgojno-obrazovnog sustava u donošenju velikih odluka. Može li i u kojoj mjeri utjecati na „oblikovanje“ nekog novog čovjeka novog vremena s ciljem zaustavljanja sustavnog osiromašivanja prirodnog i socijalnog okoliša? Koji god odgovor dali, bitne promjene u odgoju, ali i u obrazovanju nameću se kao alarmantne i hitne želi li društvo, i globalno i lokalno, stvoriti prilike za promišljeniji odnos prema sebi i svijetu koji stvara. U socijalnom smislu nužno je osvijestiti činjenicu da postoje i drugi ljudi, a u prirodnom smislu da postoji i živa priroda prema kojoj se treba odnositi s uvažavanjem. Upravo ekologija proučava interakciju između ljudi i njihova okruženja. Iako je naglasak uglavnom na odnosima s prirodnim okolišem, uvođenje pojma humana ekologija interakcija među ljudima je sve naglašenija. Do 60-ih godina 20. stoljeća ekologija je bila prirodna znanstvena disciplina usmjerena na istraživanje prirodnog okoliša i očuvanje ugroženih vrsta razvijana u okviru bioloških istraživanja. Svijest o djelovanju ekonomskih i socijalnih sustava na intenziviranje ekoloških problema upućuje na potrebu objedinjavanja i interdisciplinskog rada humanističkih, prirod-

nih i društvenih znanosti u razvijanju složenih koncepata ekološkog obrazovanja.

Suvremena ekologija istražuje prirodni okoliš, društvo s njegovom socijalnom i gospodarskom dimenzijom, te sve veze, odnose i interakcije u okolišu. Međutim, osjećaj za prirodu i njezine vrijednosti ne može se naučiti. Sustav obrazovanja ne može ponuditi rješenje za ekološku krizu, no u vrijeme globalizacije nužno je održati današnji razvoj u granicama prirodne i društvene stabilnosti. Suodgovornost za okoliš važno je pedagoško pitanje. Neophodnost ekološkog odgoja i obrazovanja treba biti interes državne uprave i pripadnika civilnog društva. Nagomilani ekološki problemi mogu se riješiti obnovom ekološki održivog društva, odnosno razvijanjem znanja, svijesti, vrijednosti i novih humanih odnosa među ljudima ekološkim odgojem i obrazovanjem (Goldsmith 1988).

Stjecanje suvremenih znanja, vještina, navika i stavova o ekološkoj stvarnosti te prisutnim zakonima u životnoj sredini važan je cilj i zadatak ekološkog odgoja. Od velike je važnosti razvoj spoznaje o svim fazama i dimenzijama antropogenog djelovanja na životnu sredinu. (De Zan 1990: 304). Ekološki odgoj i obrazovanje podrazumijeva stvaranje pravilnog odnosa čovjeka spram okoline koja ga okružuje. Ovakvo poimanje ekološkog odgoja i obrazovanja jasno opravdava ulogu nastave Geografije u oblikovanju učenika kao ekološki osviještenog pojedinca.

Teme o zaštiti okoliša i održivom razvoju u odgojno-obrazovnom procesu evidentno su prisutne na svim razinama obrazovanja u Hrvatskoj. Devedesetih godina prošlog stoljeća taj sadržaj vezivao se isključivo s prirodnom grupom predmeta, najviše s Biologijom (Turković 1989). Istraživanje ekoloških sadržaja po predmetima proveo je De Zan (1993) i zaključio da su ti sadržaji manje zastupljeni u društvenoj grupi predmeta. U okviru istraživanja „Obrazovanje za okoliš u Hrvatskoj“ analiza ekoloških obrazovnih sadržaja pokazala je da su ti sadržaji u većoj mjeri zastupljeni kao dio prirodoslovnog nego društveno-humanističkog obrazovanja disperzno raspoređeni po različitim nastavnim predmetima (Baranović 1994).

Istraživanje ekoloških obrazovnih sadržaja provođeno je i za nastavne planove i programe studija učiteljskih visokih škola i nastavničkih smjerova sveučilišnih studija (Uzelac 2020). Od iznimne važnosti je obrazovanje za okoliš budućih učitelja i nastavnika koji će biti nositelji tih sadržaja u osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju. Hrvatska je među devet zemalja za koje je provedena sveobuhvatna analiza kognitivnih sadržaja elemenata obrazovanja za održivi razvoj u okviru projekta Europske komisije ESDPI. Istraživani obrazovni elementi važni za održivi razvoj povezani su s biodiverzitetom, klimatskim promjenama, zagađenjem, ruralnim razvojem i prirodnim resursima.

METODOLOGIJA

Istraživanje zastupljenosti sadržaja održivog razvoja i zaštite okoliša u nastavi Geografije u osnovnoškolskom programu provedeno je metodom analize sadržaja po razredima i relevantnim dokumentima.

U radu su analizirani izravni sadržaji i konkretne teme o problematici okoliša i održivog razvoja pregledom važećih nastavnih planova i programa za osnovne škole, odnosno ishoda danih kurikulumom za nastavni predmet Geografija. Metodom analize sadržaja istražene su teme dane u dokumentima: Hrvatski nacionalni obrazovni sustav (HNOS) (2006), Nacionalni okvirni kurikulum (NOK) (2010), Program međupredmetnih i interdisciplinarnih sadržaja Građanskog odgoja i obrazovanja za osnovne i srednje škole (2014.) te Škole za život (ŠzŽ) (2019). Teme istraživanja unaprijed su određene prema kriteriju problematiziranja pitanja okoliša, čovjekova odnosa prema okolišu i održivog razvoja. Takav pristup prisutan je u znanstveno-istraživačkim projektima zemalja Europske unije (European Biohead-Citizen). Korištena je usmjerena analiza sadržaja (*directed content analysis*) kao istraživačka tehnika kojom se na objektivan i sustavan način kvantitativno opisuje istraživani sadržaj.

Ishodi dani u kurikulumu za Geografiju u osnovnim školama predstavljali su jedinice analize i analizirani su prema sadržajima koji su predstavljali istraživačke varijable. Istraživanjem se utvrdila zastupljenost ili odsustvo postavljene varijable, tj. specifičnog sadržaja u nastavi Geografije za svaki razred osnovne škole. Istraživačke varijable (sadržaj ishoda) i njihova zastupljenost po razredima analizirane su statističkim izračunima i prikazane stupčastim i kružnim dijagramima.

REZULTATI I RASPRAVA

Kvalitativna analiza kurikula i nastavnog plana i programa Geografije u OŠ

Analizom HNOS-a (2006), NOK-a (2010), Programa međupredmetnih i interdisciplinarnih sadržaja Građanskog odgoja i obrazovanja za osnovne i srednje škole (2014) te novousvojenih predmetnih i međupredmetnih kurikula (2019) u sklopu obrazovne reforme ŠzŽ utvrđeno je da navedeni dokumenti u svojim tekstovima spominju važnost održivog razvoja u obrazovanju, a zastupljenost tema održivog razvoja povećavala se od HNOS-a do kurikulskih dokumenata Škole za

život. HNOS među integrativnim odgojno-obrazovnim sadržajima posebno izdvaja odgoj i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj i eksplicite navodi: „pitanje zaštite okoliša i održivoga razvoja strateško je pitanje svake države.“ (HNOS 2006: 23) i naglašava: „Zadaća je škole osmišljavati i unositi sadržaje za ostvarivanje odgoja i obrazovanja za okoliš i održivi razvoj.“ (HNOS 2006: 23). Dok HNOS kratko spominje održivi razvoj, u ostalim dokumentima postupno je nadograđivano značenje i prošireno shvaćanje održivog razvoja na gospodarsku, društvenu i kulturnu, a ne samo na ekološku dimenziju.

U opisu predmeta Geografija u kurikulumu posebno se ističe integrativna važnost geografije kao interdisciplinske znanosti između prirodnog i društvenog područja, a poseban se akcent stavlja na činjenicu kako geografija „jedina u sustavu odgoja i obrazovanja holistički poučava o prostornome kompleksu i njegovoj identitetnoj osnovi te doprinosi ostvarivanju svih temeljnih vrijednosti odgojno-obrazovnoga sustava.“ (Geografija 7/2019). U vrijednostima i načelima učenja i poučavanja geografije kao temeljna vrijednosti ističe se „razvijanje znatiželje za svijet te poticanje nadahnuća za građenje bolje i uređenije sadašnjosti i budućnosti Hrvatske, Europe i svijeta.“ (Geografija 7/2019). Pored toga, navodi se kako će učenici učenjem geografije usvojiti slijedeće kompetencije:

- „postati osposobljen član zajednice koji, svjestan svoje odgovornosti prema drugim ljudima i prirodi te poštujući načela održivoga razvoja, može sudjelovati u oblikovanju funkcionalne prostorne organizacije na različitim prostornim razinama
- spoznati važnost identiteta u globaliziranom društvu te djelovati na očuvanju i promicanju lokalnoga, regionalnog i nacionalnog identiteta, uz poštovanje različitosti
- koristiti se geografskom pismenošću, logičkim mišljenjem, jezično-komunikacijskim i socijalnim vještinama za kritičko promišljanje o prostornim problemima radi pronalaženja kreativnih i inovativnih rješenja u svakodnevnome životu i za cjeloživotno učenje
- samostalno i u skupini planirati i provesti istraživanje, uključujući terenski rad, radi otkrivanja novih spoznaja o geografskome prostoru.“ (Geografija 7/2019).

Iznimno je važna uloga nastavnog predmeta Geografija u obrazovanju za okoliš, odnosno održivi razvoj koja je vidljiva iz definicije geografije jer sve procese

unutar prirode i utjecaja čovjeka na njih nemoguće je shvatiti bez geografije što je u zadaćama geografije propisanim u HNOS-u naglašeno (HNOS 2006: 292). Važnost nastavnog predmeta Geografija u razvijanju ekološke svijesti apostrofirana je rečenicom: „Ekološki odgoj i očuvanje okoliša trajni je odgojni zadatak u nastavi geografije.“ (HNOS 2006: 293). U ishodima koje NOK navodi po odgojno-obrazovnim područjima i ciklusima, a odnose se na održivi razvoj, moguće je prepoznati i one koji se mogu odnosno trebaju implementirati, tj. realizirati u nastavi Geografije. Ovdje navodimo samo neke: upozoriti na ograničenost neobnovljivih izvora energije (NOK 2010: 99) ili pak prepoznati i opisati društveno-geografska obilježja planeta Zemlje (NOK 2010: 136).

Pored predmetnih kurikula doneseni su i kurikuli koji se tiču međupredmetnih tema. Jedan od njih je i Kurikulum međupredmetne teme Održivi razvoj. Osnovna zadaća ove međupredmetne teme koja bi se trebala vertikalno i horizontalno primjenjivati u nastavnim predmetima, pa tako i Geografiji jest pružiti: „učeniku spoznaje o potrebama suvremenog doba na globalnoj i lokalnoj razini te spoznaje o raznolikosti prirode, nužnosti održivog upravljanja prirodnim dobrima, granici opterećenja, ljudskim potencijalima, osobnim i zajedničkim odgovornostima i pravima.“ (Održivi 07/2019). Međupredmetna tema Održivi razvoj organizirana je kroz tri domene: povezanost, djelovanje i dobrobit. **Povezanost** podrazumijeva znanja o ekosustavima i njihovoj povezanosti s ljudskim zajednicama (Održivi 07/2019). Izniman je doprinos geografije u domeni koja proizlazi iz opisa domene povezanosti navedene u kurikulu: „Uči nas ravnoteži između potrebe za očuvanjem naših osobnih, regionalnih ili nacionalnih identiteta i poštivanja tuđih. Ostvaruje globalni pogled na održivi razvoj i usklađuje ga s djelovanjem na lokalnoj razini. Svijest o međusobnoj povezanosti svega na našem planetu omogućuje nam poimanje nužnosti pravedne raspodjele i održivoga korištenja prirodnih resursa kako bismo ostali unutar granica opterećenja i iskorištavanja svjetskih ekosustava za naše potrebe.“ Naime, očuvanje, a onda i upoznavanje „osobnih, regionalnih ili nacionalnih identiteta“ nemoguće je razumjeti bez geografskih znanja, kao i „povezanosti svega na našem planetu“. **Djelovanje** se odnosi na izgradnju „samopouzdanja kako bi osoba sposobna djelovati u svijetu prema održivim i pravednim načelima“, odnosno na „shvaćanju odgovornosti i prava koje imamo u odnosu na solidarno i brižno gospodarenje prirodnim resursima.“ (Održivi 07/2019). **Dobrobit** podrazumijeva „proces osiguranja i povećanja dobrobiti ljudi u okvirima kapaciteta ekosustava“ (Održivi 07/2019).

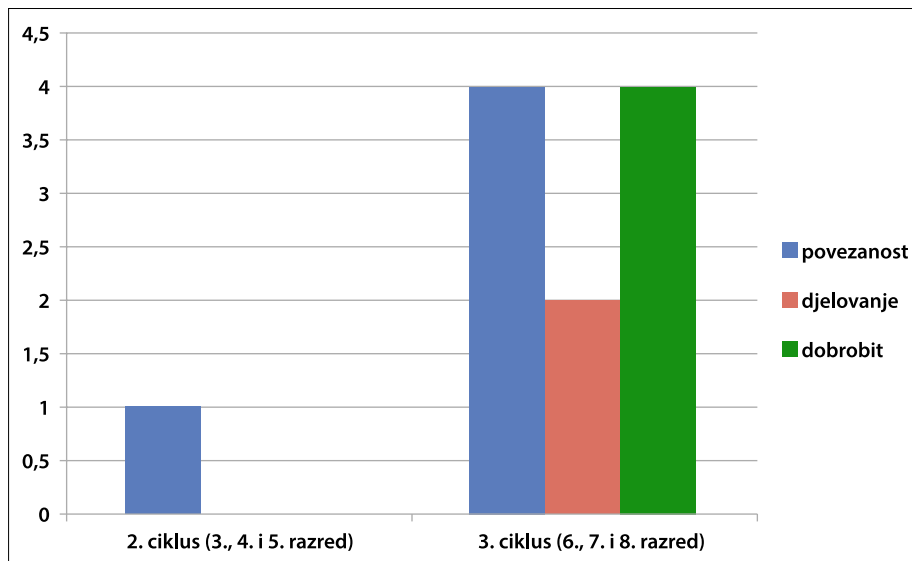
Kvantitativna analiza kurikula za nastavni predmet Geografija za osnovne škole i gimnazije i kurikula međupredmetne teme Održivi razvoj

Odlukom Ministarstva znanosti i obrazovanja od 22. siječnja 2019. godine uveden je novi kurikulum za nastavni predmet Geografija za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj.

Kvantitativnom analizom uspoređen je novi kurikulum Geografije i nastavni plan i program iz 2006. godine (HNOS 2006). Nastavnim planom i programom iz 2006. nastavni sadržaji su popisani prema temama, navedenim ključnim pojmovima i obrazovnim postignućima. Navedene su izborne teme te postavljena postignuća i korelacije s drugim predmetima. U novom kurikulumu Geografije izdvajaju se koncepti s odgojno-obrazovnim ishodima, razradom ishoda, razinom usvojenosti dobar na kraju razreda, preporukama za poučavanje, opisima vrednovanja, korelacije s drugim predmetima, a uvodi i izradu jednog istraživačkog rada tijekom dviju nastavnih godina. Kurikulum uvodi i autonomiju u poučavanju na način da učitelji određuju redoslijed poučavanja koji nije strogo propisan.

Analizom, tj. usporedbom Kurikula za međupredmetnu temu Održivi razvoj i onog za nastavni predmet Geografija primjećuju se određene neusklađenosti prema godinama poučavanja. Tako se u kurikulumu održivog razvoja u domeni povezanost za peti razred očekuje korelacija s geografijom kroz ishod „razmatra utjecaj korištenja različitih izvora energije na okoliš i ljude“ (Održivi 07/2019) gdje se kao preporuka za ostvarivanje ishoda s geografijom navodi: „uključivanje podataka o trenutnome iskorištavanju energije i mogućnostima primjene obnovljivih izvora energije u sadržaj nastavne jedinice o pojedinim klimatskim pojasevima, regijama i državama.“ (Održivi 07/2019). Međutim, ovaj ishod nije moguće u potpunosti u petom razredu povezati s geografijom jer se sadržaji povezani s izvorima energije, kao i s iskorištavanjem i primjenom obnovljivih izvora energije po klimatskim pojasevima, regijama i državama realiziraju u ishodima šestog, sedmog i osmog razreda.

U sklopu ove međupredmetne teme nastavni predmet Geografija u preporukama za ostvarivanje odgojno-obrazovnih očekivanja za osnovnu školu spomenut je jedanaest puta i to samostalno četiri puta, sedam puta u integraciji s ostalim nastavnim predmetima, poput Kemije, Biologije ili pak Povijesti. Najviše je spomenuta u trećem ciklusu obrazovanja (šesti, sedmi i osmi razreda), i to u domenama povezanost i dobrobit, što je realno i za očekivati s obzirom na zadaće koje proizlaze iz ovih domena. (Slika 1)

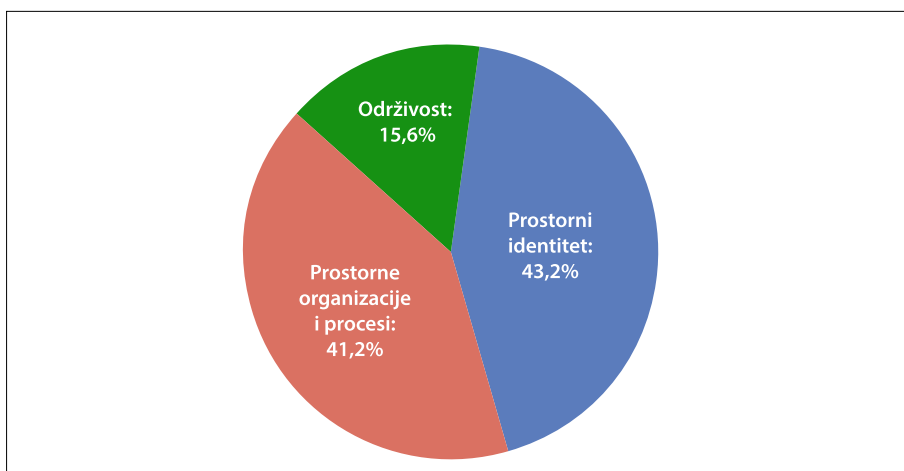
SLIKA 1. Zastupljenost geografije u preporukama za ostvarenje odgojno-obrazovnih ishoda u Kurikulumu za međupredmetnu temu Održivi razvoj prema ciklusima obrazovanja i domenama održivog razvoja

KURIKULUM ZA NASTAVNI PREDMET GEOGRAFIJA I ODRŽIVI RAZVOJ I ZAŠTITA OKOLIŠA

Kurikulum za nastavni predmet Geografija definira geografiju kao „znanost koja se bavi proučavanjem odnosa i odraza prirodnih i društvenih elemenata u geografskome prostoru (njihovim distribucijama, obrascima, međudjelovanjima i promjenama, odnosno zakonitostima) radi planiranja funkcionalne i, prema mogućnosti, optimalne prostorne organizacije (na skali od lokalne do globalne) te upravljanja prostorom u skladu s održivim, pametnim i uključivim razvojem. Temelji se na filozofiji i logici prostora, usmjerenima ka kvalitetnom življenju i učinkovitom, dugoročno održivom djelovanju sukladnom s prirodom.“ (Geografija 7/2019). Dakle, geografiju je nemoguće odvojiti od prostora i brige za isti taj prostor, odnosno „djelovanja u skladu s prirodom“. Stoga ne iznenađuje što je održivost u kurikulumu Geografije prepoznata i izdvojena kao poseban koncept čija je primarna zadaća upoznati učenike s važnošću zaštite okoliša odnosno ograničenošću prirodnih resursa. Kurikul Geografije u opisu koncepta održivosti ističe održivost kao „imperativ današnjeg društva“ (Geografija 07/2019). Upravo

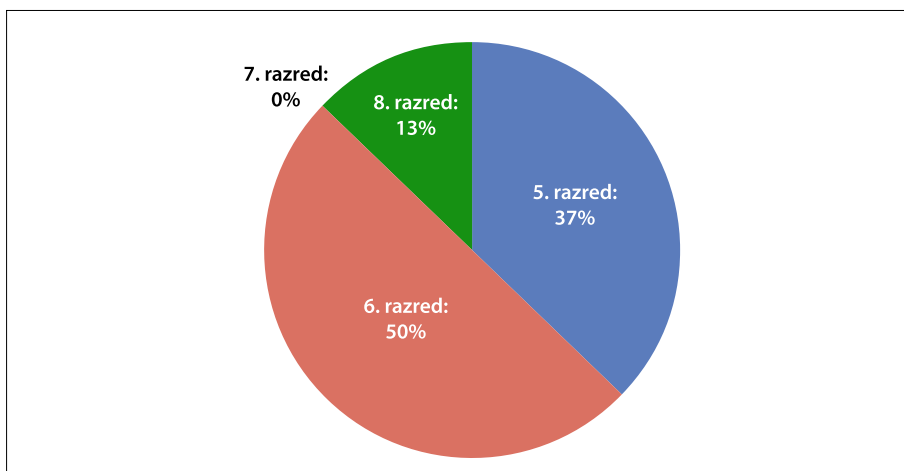
je ključna uloga geografije u razvijanju kompetencija koje bi trebale kod učenika razvijati odgovoran odnos prema okolišu i održivosti kroz sve njegove dimenzije, bilo ekološku, ekonomsku ili društvenu, odnosno kako to navodi kurikulum Geografije: „geografski pristup temelji se na holističkom pristupu problematici održivosti koji uključuje međudjelovanje prirodne osnove, stanovništva i gospodarskih djelatnosti u geografskome prostoru.“ (Geografija 07/2019). Bez geografskih znanja nije moguće razumjeti probleme suvremenog svijeta koje se očituju u nedostatku „pitke vode, hrane, energije koji su posljedica intenzivnoga razvoja koji nije usklađen s prirodnim mogućnostima. Pitanje održivoga razvoja i sudjelovanje u odgovornome vrednovanju prirodnih resursa koji neće nepovratno uništiti okoliš ne mogu se razumjeti bez geografije“ (Geografija 07/2019). Koncept održivosti trebao bi pripremiti „učenike za održivo razmišljanje i djelovanje s ciljem očuvanja okoliša za buduće generacije“, odnosno osposobiti učenike da „poštuju načela održivog razvoja“, a ta znanja koja steknu kroz nastavni predmet Geografiju trebala bi im „omogućiti odgovorno ponašanje i djelovanje u zajednici prema drugima i prema prirodi“, odnosno da „iza sebe ostave skladniji i uređeniji prostor nego što su ga dobili u nasljeđe“ (Geografija 07/2019).

U sklopu kurikula Geografije ishodi koji se tiču zaštite okoliša raspoređeni su u sklopu koncepta održivosti, no ako se ishod ostvaruje u više koncepata, onda je razvrstan prema prevladavajućem konceptu. Na razini kurikula Geografije za osnovnu školu navodi se ukupno 51 ishod, a prema prevladavajućem konceptu u

SLIKA 2. Zastupljenost ishoda prema prevladavajućem konceptu u Kurikulumu nastavnog predmeta Geografija za osnovnu školu

konceptu održivosti navedeno je osam ishoda što čini 15 % ishoda u odnosu na ostala dva koncepta. (Slika 2) Zastupljenost ishoda koji se povezuju s održivim razvojem nije ujednačena. Naravno, nije ni za očekivati ujednačenu raspodjelu ishoda jer ona uvelike ovisi o sadržajima/ishodima koji se obrađuju, tj. trebaju realizirati. Najveća zastupljenost prevladavajućih ishoda, i to četiri koja su navedena u konceptu održivost, prisutna je u šestom razredu, dok u sedmom razredu nije naveden ni jedan prevladavajući ishod u konceptu održivosti. (Slika 3)

SLIKA 3. Udio prevladavajućih ishoda u konceptu održivosti s obzirom na ukupan broj prevladavajućih ishoda održivosti u konceptu održivosti u osnovnoj školi prema razredima

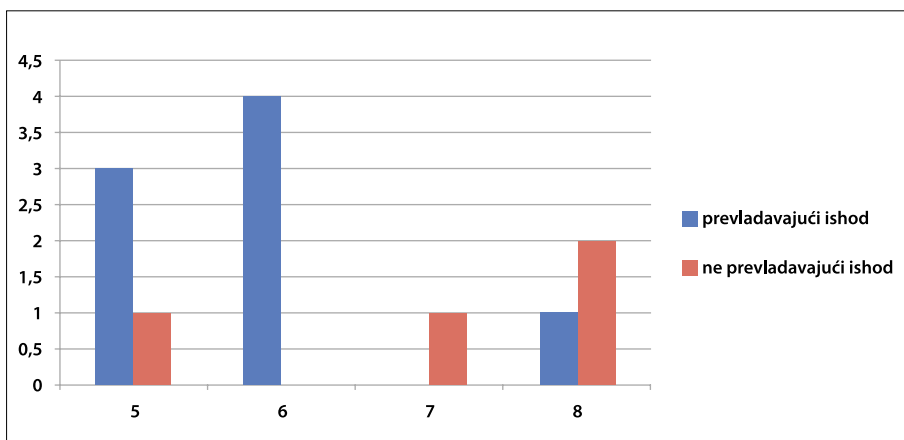
U sklopu petog razreda navedeno je ukupno 12 ishoda od kojih su tri prevladavajuća ishoda navedena u sklopu koncepta održivosti što čini zastupljenost od 25 %. (Slika 4) Ishodi navedeni u konceptu održivosti povezuju se s hidrogeografskim temama, odnosno s vodama na kopnu i mora. Pojam održivi razvoj posebno je naglašen u razradi ishoda C.5.2.¹ „opisuje koncept održivosti (održivi razvoj) na primjeru odnosa prema slatkoj vodi“ (Geografija 07/2019). Za ovaj ishod očekuje se da se ostvari i kroz međupredmetnu temu Održivi razvoj. Razvijanje odgovornog ponašanja pojedinca prema okolišu vidljiv je u ishodu C.5.1. „... istražuje mogućnosti vlastitoga doprinosa u racionalnome korištenju voda“ (Geografija 07/2019). Pored triju ishoda koji su navedeni u konceptu održivosti, jedan ishod zbog prevladavajućeg koncepta svrstan je u prostorne procese

¹ Unutar kurikula za Geografiju svaki je koncept označen slovom: slovom A – prostorni identitet, B – prostorne organizacije i procesi i C – održivost. Prvi broj označava razred, a drugi redni broj ishod u konceptu.

i organizacije. Riječ je o ishodu B.C.5.5. „Učenik uspoređuje reljefna obilježja panonskoga i dinarskoga prostora Hrvatske te ih vrednuje kao životni prostor.“ (Geografija 07/2019). Održivost u ovom ishodu vidljiva je u važnosti očuvanja pojedinih reljefnih oblika npr. poloja, polja u kršu, lesnih zaravni...

U šestom razredu koncept održivosti je zastupljen s 33 % prevladavajućih ishoda. (Slika 4) Ishodi navedeni u konceptu održivosti povezani su s kulturnom i prirodnom baštinom, prirodnim bogatstvima, sirovinama i izvorima energije i gospodarskim razvojem. Za sva četiri navedena ishoda u konceptu održivosti preporučuje se ostvarivanje kroz međupredmetnu temu Održivi razvoj. Kroz ishode na ovoj razini poučavanja geografije nastoji se razviti kompetencija odgovornog ponašanja prema okolišu što je razvidno iz ishoda C.A.6.1. „... sudjeluje u aktivnostima čuvanja i adekvatnoga vrednovanja baštine na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini.“ (Geografija 07/2019). Pojam održivi razvoj posebno je naglašen u ishodu C.B.6.2 „objašnjava važnost usklađivanja gospodarskoga napretka i održivoga razvoja Hrvatske“ (Geografija 07/2019). Osim što se međupredmetna povezanost očekuje s navedenim ishodima u sklopu koncepta održivosti preporučena je i u ishodu Prostornih organizacija i procesa B.6.6. „učenik objašnjava složene utjecaje na obilježja klime, uspoređuje klimatske dijagrame te čita kartu klasifikacija klime.“ (Geografija 07/2019).

Prevladavajući ishodi povezani s konceptom održivosti u sedmom razredu nisu navedeni, međutim unutar kurikula naveden je jedan neprevladavajući ishod u sklopu koncepta prostornih procesa u kojem je prepoznata održivost. (Slika 4)

SLIKA 4. Broj prevladavajućih i neprevladavajućih ishoda koji se povezuju s konceptom održivosti prema razredima u osnovnoj školi

Riječ je o ishodu A.B.C.7.9. „Učenik analizira utjecaj prirodno-geografskih posebnosti na naseljenost i gospodarski razvoj država Sjeverne Europe te uspoređuje baltičke s nordijskim državama Sjeverne Europe.“ (Geografija 07/2019) gdje se u razradi ishoda od učenika traži „navodi specifičnosti geografskoga položaja, prirodnih uvjeta i održivoga gospodarstva država Sjeverne Europe“ (Geografija 07/2019). U ishodima za sedmi razred kroz dva ishoda preporučuje se međupredmetna povezanost s temom Održivi razvoj: A.B7.3. „učenik obrazlaže nastanak, razvoj i značenje Europske unije u Europi i svijetu te utjecaj institucija EU-a na pojedinca i države“ i B.A.7.1. „učenik analizira prirodno-geografska obilježja Europe i objašnjava njihov utjecaj na naseljenost i gospodarske aktivnosti.“ (Geografija 07/2019). Održivi razvoj nije prepoznat u ishodu A.B.7.7. „Učenik analizira utjecaj prirodno-geografskih i društveno-geografskih posebnosti na oblikovanje mediteranskoga kulturno-civilizacijskog kruga te njegov utjecaj na Hrvatsku i svijet.“ (Geografija 07/2019) što bi trebalo biti kroz procese održivog turizma, osobito ako se u obzir uzme razrada napisanog ishoda koja je navedena u kurikulumu „analizira gospodarsku važnost turizma i utjecaj na preobrazbu prostora u državama Južne Europe“ (Geografija 07/2019). U ishodu B.A.7.2. „učenik analizira najvažnije čimbenike koji utječu na gospodarski razvoj i urbanizaciju država Zapadne Europe.“ (Geografija 07/2019) procese održivog razvoja i zaštite okoliša trebalo bi akcentirati kroz procese industrijalizacije u zapadnoj Europi.

U osmom razredu koncept održivosti predstavljen je kroz jedan prevladavajući ishod C.A.B.8.1. „učenik analizira prirodno-geografska obilježja polarnih područja, izdvaja specifične uvjete života i prilagodbe živih bića te objašnjava mogućnosti i ograničenja iskorištavanja njihovih prirodnih resursa“ (Geografija 07/2019) što čini 7 % od svih ishoda navedenih u osmom razredu. (Slika 4) Održivost, ali ne kao prevladavajući ishod, prepoznata je u sklopu koncepta Prostornog identiteta A.B.C.8.6. „učenik analizira prirodno-geografska i društveno-geografska obilježja Australije i Oceanije s pomoću geografske karte i različitih grafičkih prikaza“ i ishod B.A.C.8.6. „učenik analizira i objašnjava problematiku naseljavanja, morfološke i socioekonomske strukture gradova, iskorištavanja šumskih površina te suvremenoga razvoja Amerika“ (Geografija 07/2019). Međupredmetna povezanost s temom Održivi razvoj navodi se u ishodu A.B.8.7. „učenik opisuje globalizaciju i njezin utjecaj na identitet pojedinca i prostora u kojemu živi.“ (Geografija 07/2019). Iako međupredmetnost s Održivim razvojem nije navedena u ishodu A.B.8.4. „učenik analizira i objašnjava odabrane probleme suvremenoga razvoja Afrike“ (Geografija 07/2019), potrebno je jer u sadržaju

za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda navedeno je „obilježja gospodarstva i utjecaj na okoliš – samodostatno gospodarenje, monokulturno gospodarstvo, ovisnost o svjetskom tržištu i prirodnim uvjetima“ (Geografija 07/2019), a u razradi ishoda navodi se dezertifikacija Sahela, čiji uzroci mogu biti potaknuti i ljudskim djelovanjem.

ZAKLJUČAK

Zaštita okoliša, a onda i održivi razvoj najvažniji su izazovi s kojima se susreće čovjek 21. stoljeća. Pitanje zaštite okoliša odavno je prestalo biti pitanje kojim se bave tek zanesenjaci, već postaje prvorazredno političko, ekonomsko i društveno pitanje, o čijem rješavanju, možemo slobodno reći, ovisi budućnost našeg planeta. U tom procesu očuvanja našeg planeta, odnosno življenja u skladu sa zakonitostima održivog razvoja važna je uloga odgojno-obrazovnih institucija, u ovom slučaju škola koje bi putem predmetnih kurikula trebale nove generacije učenika osposobiti za odgovorno življenje u skladu s mogućnostima prirode odnosno okoliša koji ih okružuje. U tom procesu odgoja i obrazovanja važno mjesto zauzima nastavni predmet Geografija čiji je kurikulum bio predmet istraživanja ovog članka. Analizom predmetnog kurikula uočeno je kako je održivi razvoj prepoznat kao važna sastavnica spomenutog dokumenta, a posebno se očituje i u činjenici kako je jedan od koncepta poučavanja geografije održivost. Međutim, detaljnijom analizom uočene su određene neusklađenosti geografskih ishoda s kurikulumom međupredmetne teme Održivi razvoj, ili pak unutar samog kurikula Geografije u nekim ishodima nije prepoznata održivost. Stoga je nužno u idućem periodu doraditi dokument kako bi u potpunosti ispunio svoju svrhu. Iako su uočeni određeni nedostaci unutar dokumenta Kurikuluma nastavnog predmeta Geografija, bitno je istaknuti kako je ovaj dokument, za razliku od prijašnjih nastavnih planova i programa Geografije, posebno istaknuo važnost obrazovanja za održivi razvoj i proširio ga na sve domene održivosti te upravo u tome leži njegova vrijednost.

LITERATURA

- Akcijски plan za obrazovanje za održivi razvoj*. 2011. URL: https://www.mzoip.hr/doc/akcijски_plan_za_oor_.pdf (pristupljeno 8. veljače 2019.).
- Albert Einstein | Citati. URL: <http://mudremisli.net/albert-einstein-citati-izreke-misli-poslovice> (pristupljeno 1. prosinca. 2019.).
- BARANOVIĆ, Branislava. 1994. „Ekološki sadržaji u srednjoškolskom obrazovanju u Hrvatskoj“. *Socijalna ekologija* 3/2. 149–162.
- CIFRIĆ, Ivan. 2005. Ekološka zabrinutost. Percepcija ekoloških problema kao zabrinjavajućih. *Socijalna ekologija* 14/1-2. 1–28.
- CLIFTON, Dow Bryant. 2009. „Security and a Sustainable World“. *Journal of Sustainable Development* 2/3. 3–17.
- DE ZAN, Ivan. 1990. „Ekološki odgoj u sistemu odgoja i obrazovanja“. *Život i škola* 3/3. 300–312.
- DE ZAN, Ivan. 1993. „Ekologijski odgoj i odgoj za zaš tu okoliša u sustavu odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj“. *Socijalna ekologija* 2/2. 269–278.
- ĐANJIĆ, Dunja. 2007. „Paradigmatski aspekti problematike okoliša i odgoj za okoliš i održivi razvoj“. *Metodički ogledi* 14/2. 9–23.
- GOLDSMITH, Edward René David. 1988. *The Great U – Turn – De-industrialising Society*. Green Books. UK.
- HUGHES, J. Donald. 2001. *An Environmental History of World*. Routledge. New York.
- JUKIĆ, R. 2011. Ekološko pitanje kao odgojno-obrazovna potreba. *Socijalna ekologija* 20/3. 267–286.
- MARIN, Dinko; PALIĆ, Bernarda. 2017. „Implementacija tema održivog razvoja u nastavi geografije“. *Zbornik radova Održivi razvoj i odgojno-obrazovni sustav Hrvatske*. Ur. Radeka, Igor. Sveučilište u Zadru. Zadar. 233–245.
- MAYERSON, George. 2002. *Ekologija i kraj postmoderne*. Jesenski i Turk. Zagreb.
- RADEKA, Igor. 2017. Održivi razvoj u nastavnom planu i programu i reformskim kurikulumima za osnovnu školu, *Zbornik radova Održivi razvoj i odgojno-obrazovni sustav Hrvatske*. Ur. Radeka, Igor. Sveučilište u Zadru. Zadar. 159–169.
- SPAJIĆ – VRKAŠ, Vedrana. 1993. „Globalni problem svijeta i promjene odgoja i obrazovanja“. *Priručnik za ravnatelje odgojno-obrazovnih ustanova*. Ur. Drandić, B. Znamen. Zagreb. 157–177.

- TURKOVIĆ, Vera. 1989. „Ekološke teme u obrazovanju“. *Ekološke dileme: Zbornik radova*. Ur. Cifrić, Ivan. Hrvatsko sociološko društvo. Zagreb. 195–206.
- UZELAC, Vinka. 2002. *Stanje i vizija obrazovanja studenata učiteljskih škola nastavnčkih fakulteta za okoliš*. Hrvatski pedagoški književni zbor. Zagreb.
- VUK, Ružica; VRANKOVIĆ, Biljana; OREŠIĆ, Danijel. 2015. *Geografija na državnoj maturi 2010.-2012. analize i preporuke*. Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja. Zagreb.
- UNCED - United Nations Conference on Environment and Development (1992). Agenda 21. United Nations Sustainable Development. Rio de Janeiro, 3-14 Lipnja 1992. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (pristupljeno 10. prosinca 2019.).
- UNESCO – The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2002). Education for Sustainability – From Rio to Johannesburg: Lessons learnt from a decade of commitment. World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, 26. kolovoza – 4. rujna 2002. Pariz: UNESCO. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127100e.pdf> (pristupljeno 10.12. 2019.)

IZVORI

- Zakon o zaštiti okoliša*. 2013. Narodne novine 80/2013. (Okoliš 80/2013).
- Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske*. 2009. Narodne novine 30/2009. (Strategija 30/2009).
- Hrvatski nacionalno obrazovni standard. *Nastavni plan i program za osnovnu školu* 2006. Ministarstvo znanosti obrazovanja i športa. Zagreb. (HNOS, 2006).
- Nacionalni i okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje i za opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje* (NOK). 2010. Ministarstvo znanosti obrazovanja i športa Zagreb.
- Kurikulum međupredmetne teme održivi razvoj za osnovne i srednje škole*. Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Zagreb. Narodne novine 07/2019. (Održivi 07/2019).
- Kurikulum za nastavni predmet Geografija za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*. Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Zagreb. Narodne novine 07/2019. (Geografija 07/2019).

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ENVIRONMENTAL PROTECTION CONTENTS REPRESENTATION IN GEOGRAPHY TEACHING IN PRIMARY SCHOOL PROGRAM

Summary

Preventing irresponsible behaviour of an individual in the natural environment and preserving the basic principles of sustainable development in Croatian society is one of the essential imperatives of development. Public participation in decision-making in the field of environmental protection is a part of the contemporary reality and has shown the necessity of ecological contents in education. Developing ecological awareness and ecological behaviour from the earliest childhood is a priority task of all spheres of society. The upbringing and an educational process must undoubtedly contain ecological contents. The first explicit knowledge about an environmental protection is already gained in pre-school education and moreover, in elementary school programs of science, biology, geography and other natural group subjects students acquire new ecological concepts and gain knowledge of all the negative impacts on the nature and the environment. Ecology as an interdisciplinary science with a holistic approach to research is surely in the domain of interest in both natural and social sciences. Consequently, the curriculum of geography, as a teaching subject in which the natural and the social sphere of space are treated, must necessarily address the ecological issues. By analysing the documents that regulate the curriculum and the outcomes and competences of elementary school subjects, an exponential growth of an environmental protection and sustainable development issues was noted. The programme of geography as a school subject in elementary school envisions different representation of ecological contents within individual teaching topics and at the level of individual classes. The emphasis is on the outcome analysis that defines environmental protection and sustainable development and also on the outcomes related to the intersubject theme of sustainable development. The analysis shows an unevenness of contents on topics within the geography itself and at different class levels.

KEY WORDS: *primary school, geography, curriculum, learning outcomes, ecological contents, sustainable development*